

Asia: VN/23654/2021/

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi eduskunnalle arkistointilaiksi ja laiksi julkisen hallinnon tiedonhallinnasta annetun lain muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Suomen Historiallisen Seuran lausunto esityksestä Arkistolaiksi 10.3.2025

Suomen Historiallinen Seura edustaa maan historian tutkijoita ja -opettajia kaikissa yliopistoissa, joissa historiaa opetetaan ja tutkitaan, sekä suurta joukkoa kansallisten arkistojen aktiivikäyttäjiä. On myönteistä, että kauan odotettu uusi arkistolaki on valmisteilla ja että digitaalisten aineistojen säilyttämiseen ja niiden etäkäytön helpottamiseen on nyt kiinnitetty aiheellista huomiota.

Seura ilmaisee kuitenkin huolensa erityisesti ehdotuksen neljästä kohdasta, jotka liittyvät A) aineistojen fyysiseen saatavuuteen, B) kohtuullisessa ajassa tehtävään tutkimukseen, C) aineistojen käytettävyyteen ja arkistoverkostoon sekä D) arkistoaineistojen seulomiseen ja viranomaisten ohjaamiseen.

Vanhassa arkistolaissa on todettu seuraavasti: ”3§ Arkistolaitokseen kuuluvat opetusministeriön alainen kansallisarkisto ja sen alaisina piirihallintoviranomaisina maakunta-arkistot. 4 § Arkistolaitoksen tehtävänä on varmistaa kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvien asiakirjojen säilyminen ja niiden käytettävyys, edistää tutkimusta sekä ohjata, kehittää ja tutkia arkistointia.”

A) Uudessa esityksessä edellisen lain ilmaus ”tutkimuksen edistämismääräyksiä” sekä termi ”käytettävyys” eivät ole enää mukana. Tähän liittyen lakiluonnos jättää epäselväksi, missä määrin vastedes on turvattu tutkijoiden pääsy alkuperäisten (fyysisten) aineistojen äärelle. Tutkimuksen kannalta aineistojen digitaalinen saatavuus ei kuitenkaan korvaa aineistojen fyysistä saatavuutta –

etenkään nykytilanteessa, jossa suurta osaa vanhempaa aineistoa ei ole digitoitu. Tieteellisessä tutkimuksessa tulee jatkuvasti eteen tilanteita, joissa on nopeasti seulottava hyvin suuria määriä (digitoimatonta) aineistoa.

Riskinä on Arkistolaitoksen marginalisoituminen tutkimusaineistojen tarjoajana ja tutkimusta lähtökohtaisesti rajoittava kierre, jossa tutkimus kohdistuu digitaalisesti vain saatavilla oleviin tai fyysisesti muualla saatavilla oleviin arkistoaineistoihin. Tämä tarkoittaa kotimaisen historian tutkimuksen ja -opetuksen, aineiston tuntemuksen ja kansallisen itseymmärryksen surkastumista ja kaventumista, mikä voi voimistaa pseudohistoriallisen misinformaation, jopa disinformaation, leviämistä tieteellisen historiatiedon kustannuksella. Kehitys myös vaarantaa suomalaisen historian tutkimuksen kansainvälisen kilpailukykyyn ja uudistumisen ja voi johtaa tilanteeseen, jossa uudet, ennakkoluulottomat tutkimusavaukset jäävät tekemättä aineiston heikon saatavuuden vuoksi. Kun aineistojen saatavuus ohjaa tutkimusta, heikennykset siinä ohjaavat Suomessa tehtävää tutkimusta pois esimerkiksi kansainvälisesti yhä merkittävämmistä tutkimussuuntauksista, kuten materiaalisuuden historian ja aistien historian tutkimuksesta. Kaikki tämä vaikuttaisi kielteisesti suomalaisten tutkijoiden kykyyn kilpailla kansainvälisestä tieteellisestä vaikuttavuudesta ja ulkomaisesta tutkimusrahoituksesta.

Arkistolaissa olisikin selkeästi ilmaistava, että arkistolaitoksen tehtävänä on huolehtia myös siitä, että alkuperäismateriaalien käytettävyys tutkimuksessa yksiselitteisesti taataan. Konkreettisesti ehdotamme myös lisäystä pykälään 12, jonka esitämme kuuluvan seuraavasti (lisäys alleviivattu): ”Sähköiseen muotoon muutettavien asiakirjojen alkuperäinen muoto voidaan tuhota, ellei asiakirjan kulttuurihistoriallinen tai tieteellinen arvo tai oikeudellinen todistusvoima edellytä myös alkuperäisen muodon säilyttämistä.” Lisäksi, kuten myös Museoviraston lausunto muistuttaa, vanhoja paperiaineistoja säilytetään jatkossakin, ja uusia syntyy, mutta näiden asianmukaisesta säilyttämisestä lakiluonnos ei mainitse mitään.

B) Lakiluonnoksessa esitetyt aineistojen toimitusajat (enimmillään 1–2 kk) ovat tutkimuksen kannalta erittäin pitkiä ja kandidaatin- tai maisterintutkielmien aihevalinnan kannalta mahdottomia. On oikeutettu pelko, että mainitut enimmäisajat muodostuvat niukkojen resurssien maailmassa käytännöiksi. Lain tasolla olisi säädettävä vain ”(käyttäjän kannalta) kohtuullisista toimitusajoista” (tms.), ja tarkemmista toimitusajoista olisi säädettävä erikseen säädösten tasolla käyttäjäryhmien kuulemisen jälkeen. Useisiin viikkoihin venyvät, ennakoimattomat toimitusajat hidastavat tutkimustyötä ja opinnäytteiden tekemistä merkittävästi. Tutkintojen valmistumistavoitteet ovat opiskelijoiden ja yliopistojen kohdalla muutenkin kireät, ja arkistojen käytettävyyden huonontuminen viivästyttää valmistumista historia-aloilla.

C) Lakiluonnos ei mainitse enää Kansallisarkiston fyysisiä toimipaikkoja, sillä näistä säätäminen on nähtävästi siirtymässä myös valmistelun alla olevaan lakiin, joka käsittelee opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnon alan virastoja (Luonnos 13.12.2024). Ko. lakiluonnokseen liittyvässä luonnoksessa asetukseksi Kansallisarkistosta säädettäisiin, että Kansallisarkistolla on ”toimipaikat Helsingissä, Turussa ja Vaasassa sekä saamelaisarkisto Inarissa.” Tämä tarkoittaisi useiden nykyisten toimipaikkojen sulkemista melko nopealla aikataululla.

Arkistoverkoston supistuminen merkitsee kielteistä kierrettä alueellisessa arkistoalan osaamisessa ja uhkaa kokonaisen oppialan koulutuksen olemassaoloa Suomessa, sillä se vaikuttaisi kielteisesti Itä-Suomen yliopiston, Turun yliopiston, Åbo Akademin, Jyväskylän yliopiston sekä Oulun yliopiston arkisto- ja informaatioasiantuntijoiden koulutuksiin ja opintokokonaisuuksiin. Tässä tilanteessa Arkistolaissa olisi selkeästi osoitettava, miten korkeakoulut voivat jatkaa arkistoalan asiantuntijoiden koulutusta kustannustehokkaasti koulutuspaikkakunnilla.

Arkistoverkoston supistuminen merkitsee tutkimusedellytysten merkittävää kaventumista, jota arkistolakiluonnoksen perustelut eivät ota huomioon. Miten ohentuvan arkistoverkoston tilanteessa varmistetaan kansallisen muistiin ja tutkimukseen perustuvan tiedon saatavuus tulevaisuudessa? Arkistolakiin olisi saatava lisäksi erityinen maininta tutkimuksen edistämisestä ja siitä, että asetuksissa erikseen säädetään, käyttäjäryhmien kuulemisen jälkeen, miten tutkimuksen vähimmäisedellytykset varmistetaan. Kun lakisääteisten toimijoiden arkistoverkosto harvenee, on välttämätöntä, että arkistojen aukioloajat mahdollistavat tulevaisuudessa usean peräkkäisen päivän tutkimusvierailut paikkakunnille, joissa (fyysistä) materiaalia pääsee käyttämään. Kyseessä on paitsi tutkimuskäytäntöihin, myös kansalaisten (alueelliseen ja taloudelliseen) yhdenvertaisuuteen liittyvä seikka.

D) Mielestämme on tärkeätä todeta, että Kansallisarkiston tulee tulevaisuudessakin aktiivisesti varmistaa arkistoitavan aineiston säilyminen tutkimuskäytössä myös ohjaamalla ja neuvomalla viranomaisia. Tiedonhallintalaissa (4 §) on määritelty tiedonhallinnan vastuut siten, että tiedonhallintayksikön (esim. kunnan) johdon täytyy varmistaa henkilöstön riittävä tietohallinnon osaaminen ja ohjeiden noudattamisen riittävä valvonta. Nyt Kansallisarkiston ohjaava ja neuvova rooli ei näy arkistointilain luonnoksessa muuten kuin seulontapäätösten antajana, ja myös arkistoinnin vastuut on puutteellisesti määritelty. Luonnoksesta saa käsityksen, että viranomaisten tulee itsenäisesti toteuttaa Kansallisarkiston seulontapäätösten mukaista arvonmäärittystä ja seulontaa sekä siirtoja Kansallisarkistoon. Miten tulevaisuudessa varmistetaan näiden arkistonmuodostajien asiantuntemus ja se, että arkistoitavaksi ja tutkimuskäyttöön päätyy aineisto, jota sinne on ajateltukin (vrt. vanhan arkistolain 10§)?

Lopuksi haluamme ilmaista hämmästyksemme siitä, ettei lakiluonnoksen lausunnonantajien joukossa alun perin ole ollut arkistojen tutkimuskäyttäjien edustajia. Kiinnitämme myös huomiota siihen, ettei historia-alan toimijoilta pyydetty lausuntoa myöskään alan toimintaedellytyksiin oleellisesti vaikuttavaan esitykseen opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan virastouudistusta koskevaksi lainsäädännöksi (Luonnos 13.12.2024) ja erityisesti siihen sisältyvästä luonnoksesta asetukseksi Kansallisarkistosta. Toivomme jatkossa saavamme esimerkiksi suoraan lausuntopyyynnön tulevasta Kansallisarkistoa koskevasta laista.

Kunnioittaen,

Suomen Historiallisen Seuran puolesta

Ville Vuolanto, puheenjohtaja

Anu Lahtinen, varapuheenjohtaja

Sari Aalto, toiminnanjohtaja

Aalto Sari
Suomen Historiallinen Seura